

1456 – Athén ostroma és a Nándorfehérvár elleni várháború

1.

1456-ban II. Mehmed szultán (1451–1481) személyes vezetésével, tizenhat évnyi szünet után, 1440 óta a második szultáni hadjárat érte az ország déli erősségét, Nándorfehérvárt. II. Murád szultán fiának és trónra lépő utódjának azonban nem egyedüli célpontja volt az országunk. A törökök a Bizánci Birodalom fővárosának hódoltatása után évek óta elhúzódó háborút folytattak Morea még bizánci, kézen lévő területei ellen, a görög Peloponnészoszon. Arról már kevesebbet olvashatunk, hogy ebben az évben, 1456-ban – Nándorfehérvár ostroma és a Magyar Királyság elleni szultáni hadjáratot röviddel megelőzően, majd azzal párhuzamosan – folyt az Athéni Hercegség elleni hadjárat egy kisebb létszámú déli oszmán-török sereg támadásával. E két hadművelet egymás viszonylatában talán periférikusnak tűnhet, de ennél többről lehetett szó. Jelen tanulmányom e kérdés felvetést vizsgálja meg és az athéni ostrom körülményeit ismertetve, a címben rögzített két esemény lehetséges stratégiai kölcsönhatását elemzi.

Az 1456-ról szóló tekintélyes mennyiségű hazai szakirodalom – kevésbé felróható módon – a külpolitikai viszonyok tárgyalása során, az Athén elleni harcról nem tesz említést, a nemzetközi munkákban is kevésbé kutatott téma. Érthető módon a III. Callixtus pápa (1455–1458) által tervezett és szervezett nemzetközi keresztes hadjárat vizsgálatára kapott kiemeltebb figyelmet a kutatásban.

Barta Gábor könyvében 1456 kapcsán már pár mondatban kitért a törökök peloponnészoszi hódításának állomásaira.⁶⁴⁷ Annyit Pálosfalvi Tamás is megemlített a török–magyar háborúkról írt, átfogó könyvében, hogy II. Mehmed szultán (1451–1481) „meghódította a Bizánci Birodalom utolsó európai és kis-ázsiai maradványait.”⁶⁴⁸ Cseh Valentin nemrég átdolgozott művében „a hadszíntér és tágabb térségének földrajzi viszonyai” című fejezetben sem találjuk meg ezt a szempontot.⁶⁴⁹ Roger Crowley Konstantinápoly 1453. évi ostromáról írt kötetében sem.⁶⁵⁰ Az időszakot bemutató történelmi térképek is jobbára a Magyarország ellen indított oszmán-török hadjáratokra fókuszálnak, az albán területekről délebbre, a görög területek ellen vezetett hadjáratokat már nem ábrázolják. Kivételként említem meg Pálosfalvi Tamás már említett könyvének térképét (1. melléklet).⁶⁵¹ Számomra maga a címben jelzett téma felvetése 2016 októberében „*A magyar–görög kapcsolatok ezer éve*” címmel megtartott budapesti előadásom kapcsán született.⁶⁵²

⁶⁴⁷ BARTA 1985, 34, 36.

⁶⁴⁸ PÁLOSFALVI 2005, 39.

⁶⁴⁹ CSEH 2016.

⁶⁵⁰ CROWLEY 2016.

⁶⁵¹ PÁLOSFALVI 2005, 38.

⁶⁵² SZABÓ 2018.

A nemzetközi szakirodalomban a 15. század közepének kutatása általában marginális kérdés. A Bizánc kutatók a Birodalom hanyatlásának ezen időszakát, az utolsó bizánci államok történetét részletesen már nem vizsgálják. A keresztes hadjáratok kutatói szintén alig illesztik bele a nyugati frankok által megszállt, és létrehozott frank hercegségek létét, eseménytörténetét saját feldolgozásaikba. A méltán nívós színvonalú oxfordi Bizánc szótárban (*The Oxford Dictionary of Byzantium*) sem találhatunk bővebb információkat erről. Pedig az Athéni Hercegség is egy ilyen alapítású államként létezett. A kevés kivétel közé tartozik például Peter Lock, new yorki középkorász professzor 1995-ben megjelent könyve, (*The Franks in the Aegean. 1240–1500*) amely az Égei-tenger frank államainak történetét kíséri nyomon. Azonban itt is észlelhető az ellenkező oldalon folytatott kutatások kölcsönös kioltásának jelensége. Azaz „a bizantinológia... e korszakot a latin frankok történetének tekinti, a keresztes háborúk kutatói pedig... a frankokat ebben a vonatkozásban a keresztes eszme elárulóinak...” tartják.⁶⁵³

Pedig ahhoz, hogy a 15. századi Athén helyzetét jobban megértsük, röviden vissza kell nyúlnunk e keresztes államok keletkezéstörténetéhez is. Még a negyedik keresztes hadjárat előtt, 1204 márciusában a keresztesek és Velence szerződésben nemcsak a leendő Latin Császárság létrehozását szabályozta, hanem Rhómania, azaz Bizánc megmaradt területeinek egymás közötti felosztását (*Partitio Rhomaniae*) is.⁶⁵⁴ A szerződés szerint a meghódított területek egynegyede a velenceieknek, a többi a kereszteseknek jutott.

Tudnunk kell, hogy a Konstantinápoly elfoglalását követő években a keresztesek nemcsak a szeldzsukok ellen harcoltak, hanem Bizánc ellen is. A hadjáratok során elfoglalták Thesszalonikét, Krétát, a szárazföldi görög földek nagy részét. A hódítók pedig mindössze 700–1000-en lehetnek. Ezek az ún. „frankok” velencei, genovai, francia és egyéb nyugati népekből állottak. Az elfoglalt bizánci-görög területeken nyugati mintát követve saját feudális államokat hoztak létre. Így jött létre hat nagyobb frank államalakulat, körülbelül 30 dinasztikus terület és Velence, Genova birtokai. Mindezek az államok – egy többszintű hűbéri rendszerben – nem mindannyian a Latin Császárság uralkodójától függtek, hanem a Thesszaloniki Királyságtól. A legjelentősebbek a Montferrati Bonifác által alapított Thesszaloniki Királyság (1224-ig, akkor 1246-ig újra a Bizánci Birodalomé lett) és az Athéni Hercegség.⁶⁵⁵ A Peloponnészosz északnyugati területein Achaiai Fejedelemség (1205–1430, élén achai hercegekkel) és délen pedig rövid időre a Moreai Despotátus (1205–1262, ezután bizánci uralom 1349–1460). Sztudenicai Ógrófság, Szalónai Báróság, Naxoszi Hercegség (1205-től).⁶⁵⁶

A térség legnagyobb államának területén, Morea vidékén (az egykori Peloponnészosz) a görög és a latin-frank kultúra sajátos találkozásáról beszélhetünk, ahol vidéken szinte érintetlenül megmaradt a görög lakosság. A francia nyelv és kultúra domináns befolyását mutatta, hogy a 13. századi *Moreai Króniká*nak mindkét nyelven írt változata fennmaradt.⁶⁵⁷ Ezeken a területeken egy sajátos gréko-frank vezető réteg alakult ki, egyrészt elgörögösödött nyugatiakból, másrészt frankká lett görögökből.⁶⁵⁸ Itt

⁶⁵³ VESZPRÉMY 1996. 143.

⁶⁵⁴ OSTROGORSKY 2001, 354.

⁶⁵⁵ ODB 11–12, 2072; GLASER 2003 98.

⁶⁵⁶ ODB 1409–1410, 1444–1445; PÂNZARU 2002, 143.

⁶⁵⁷ VESZPRÉMY 1996, 143, 144.

⁶⁵⁸ GLASER 2003, 100.

egy „*új Franciaország*” (*Nova Francia*) született, annak ellenére, hogy a bizánci görög lakosság ugyan tűrte, bár nehezen viselte ezt a frank-latin kultúrájú uralmat, a bizánci újraegyesítéséig (1432).⁶⁵⁹ Egyes mai görög vezetéknévokban máig felismerhető ennek az időszaknak a nyoma (Frangopulos, Frangulis).⁶⁶⁰

A 15. század elejére, amikor a bizánci és a frank államok küzdelméhez az oszmán-török hódítás is kapcsolódott, a legtöbb gréko-frank-bizánci államalakulat megszűnt. Az Athéni Hercegség és Morea, a messzi Trapezunti Bizánci Császárság (1204–1461) azonban megmaradt.⁶⁶¹

2.

Az Athéni Hercegség (Dukaton Athénón, Δουκάτον Ἀθηνῶν) – 1205-ös megalapítása óta – a közép-görögországi területeket tartotta uralom alatt.⁶⁶² Az élén az athéni hercegek is kezdetben franciák voltak. Othon, más néven Guy de la Roche volt az első, aki hűbérként még Montferrati Bonifáctól kapta. Akkor még „Nagy Úr”-ként (görögül: Megasz kurész, megaszkir, Me/gaj Ku/rhj) nevezték, majd csak később alakult ki ebből a hercegi cím. A frank uralmat Athénban csak a katalánok szakították meg a 14. században (1311–1388).⁶⁶³ Shakespeare drámájának athéni hercege (Theseus, Duke of Athens) nevének ellenére inkább ezt az időszakot idézi fel, mintsem a távoli antikvitás idejét, így egyáltalán nem olyan anyagtalan és elragadó fantázia, amelyre Ioan Pânzaru felhívta a figyelmet.

Az Athéni Hercegséget, a katalán uralmat követően, végül 1388-ban a firenzei Acciajuoli-család vette birtokába, amely házassági kapcsolatban állt a Medici-családdal is. Az Anjouk is fenntartották hatalmi igényüket nemcsak Achaia-ra, hanem az Athéni Hercegségre is, főleg a magyar történelemből ismert trónkövetelő, Nápolyi László, III. Durazzói Károly fia révén.⁶⁶⁴

Egy ideig úgy tűnt, hogy a legesélyesebb az erősödő bizánci Morea, amely Athént is visszafoglalja, a frank uralommal leszámol és az előretörő török hódítás elleni legdélebbi ellenállás központja lesz. Moreában alakult ki ugyanis ekkoriban a „görögség kapuja”, Palaiologosz II. Manuél császár (1391–1425) újra felépíttette Korinthosznál az egész félszigetet védő Hexamilion-falat (1415–1416) az antik görög iszthmoszi fal mementőjeként. Utóda, VIII. János (1425–1448) már testvéreivel együtt uralkodott a megmaradt Moreában. Ahogyan a bizantinológus Georg Ostrogorsky megfogalmazta: „Itt, a bizánci Peloponnészoszon mutatkozott meg a hellénizmus életereje és igény új állam képződésére a Bizánci Birodalom összeomlásának előestéjén.”⁶⁶⁵

Amennyiben a török sem tudta volna elfoglalni Athént, az visszacsatolható lett volna Moreához, akkor 1453-ban Konstantinápoly elvesztése csak egy dél fele történő súlyponteltolódást és nem végleges bukást jelentett volna a Bizánci Birodalom számára.

⁶⁵⁹ OSTROGORSKY 2001, 371.

⁶⁶⁰ GLASER 2003, 111. 94. lbj.

⁶⁶¹ ODB 2112.

⁶⁶² ODB 221–222. A görög nevek átírásában a Magyar Tudományos Akadémia helyesírási szabályzatát alkalmazom.

⁶⁶³ PÂNZARU 2002, 141; BRÉHIER 1997, 357.

⁶⁶⁴ SETTON 1975, 254.

⁶⁶⁵ OSTROGORSKY 2001, 461.

Ennek a bizánci újjászületésnek, a II. Murád szultán (1420–1451) hatalomra lépése azonban véget vetett. A szultán a Bizánci Birodalom három legfontosabb városát vette fel hódítási tervei közé. Konstantinápolyt 1422-ben nem sikerült elfoglalnia, de a birodalom második legnagyobb városát, Thesszalonikét, 1430-ban igen. A harmadik, az antik görög központ Athén ekkor még megmenekült. Veszélyes epizód volt ugyanakkor, hogy 1423-ban a török csapatok áttörték a Hexamilion-falat Iszthmosznál és Moreát pusztították. A békeszerződésben vállalni kellett az adófizetést.⁶⁶⁶ De Morea tovább folytatta hódításait a környező frank államok ellen is. Így foglalta vissza Achaiát és majdnem egész Peloponnészosz bizánci kézbe került vissza, néhány velencei kolónia kivételével (Nauplia, Argos). A frankok elleni folyamatos küzdelem a török elleni háborúk előtt sikeresen befejeződött.⁶⁶⁷ Ne feledjük, hogy Albániában ekkor tört ki a Szkander bég vezette felkelés is, amely évtizedekig lekötötte az oszmánokat (1443–1468).

Az Athéni Hercegség eközben mind a bizánci újraegyesítő, mind pedig az oszmán–török hódító tervekben egyaránt helyet kapott. 1444-ben Palaiologosz Konsztantinosz (Dragaszész) trónörökös, a későbbi XI. Konsztantinosz utolsó császár, Morea despotája volt a gyorsabb. Hunyadi János 1444. évi hadjáratának sikerében bízva, Athént elfoglalta. II. Nerio Acciajuoli herceg (1435–1439, 1441–1451) ezután nem az oszmán–törököknek, hanem a moreai despotának kellett, hogy adót fizessen.⁶⁶⁸ Sajnos nem sokáig tartott ez az állapot, mert II. Murád szultán 1446-ben ismét megtámadta Moreát. Áttörte és leromboltatta a Hexamilion falat, és II. Neriót már úgy „helyezte vissza” hercegségébe, mint aki már a megemelt adót köteles fizetni a szultánnak.⁶⁶⁹ Ezzel az Athéni Hercegség oszmán–török vazallussága megerősödött. Ugyanakkor belátható volt az is, hogy addig a Balkánon nem lehet teljes a török dominancia, amíg a déli államok ellenállnak.

Az Athéni Hercegség külső katonai sebezhetőségét megnövelte a belviszály, a belső megosztottsága is. Erről a bizánci görög forrásokból értesülünk. Laonikosz Khalkokondülészről és a 17. századi poszt-bizánci krónikában (*Codex Barberinus Graecus 111*) Anonymouz Zóraszról. Mindezeket röviden összegezve a következő kép bontakozik ki előttünk.

Már 1435-ben I. Antonio Acciajuoli törvényes utód nélküli halálát követően hatalmi harc bontakozott ki, amelyben részt vett az özvegy rokona, az előkelő athéni Khalkokondülész-család feje, Geórgiosz Khalkokondülész is, aki inkább II. Murád török uralmát támogatta volna („firenzei párt”), a velencei befolyás helyett. Ám alulmaradt a küzdelemben és családotul menekülnie kellett Athénból, fiával a későbbi történetíró Nikolaosz (írói nevén Laonikosz) Khalkokondülésszel.⁶⁷⁰ A hatalomra került II. Nerio Acciajuolinak egyszerre kellett küzdenie délről a moreai despotával, az előbb említett Palaiologosz Konsztantinoszsal, északról pedig a török hadvezérrel Turakhán béggel és II. Muráddal. Előállt a kettős adózás helyzete, mert egyszerre fizetett adót a törököknek és a görögöknek, majd később már csak a törököknek.⁶⁷¹

⁶⁶⁶ OSTROGORSKY 2001, 461.

⁶⁶⁷ OSTROGORSKY 2001, 462.

⁶⁶⁸ OSTROGORSKY 2001, 465; BRÉHIER 1997, 455.

⁶⁶⁹ BRÉHIER 1997, 455.

⁶⁷⁰ MÉSZÁROS 2017, 121–122; SETTON 1975, 270.

⁶⁷¹ SETTON 1975, 271–272.

1451-ben, II. Nerio halálakor az özvegy Khiara (Clara) Zorzi régenssége mellett a kiskorú fiát, I. Francesco Acciajouli-t (1451–1453) hagyta hátra. 1453-ban Khiara szerelmi házassága a velencei Nauplia kormányzójával, Bartolomeo Contarinivel felszította az athéni belső ellentéteket. Az athéniek nem kívánták a velencei befolyást, és az új szultánhoz, II. Mehmedhez (1451–1481) fordultak. A népes firenzei Acciajouli-családban volt más örökös is, Nerio unokaöccse és II. Antonio Acciajouli (1439–1445) fia, II. Francesco Acciajouli (Franco), aki ekkor a szultán udvarában, hivatalos kiküldöttként (*bailo*)⁶⁷² tartózkodott. II. Mehmed végül Khiara és velencei férje helyett inkább őt nevezte ki az Athéni Hercegség élére (1455–1456). Franco a riválisaitól megszabadult, Khiarát Megarában bebörtönöztette és megölette. Amikor pedig Khiara férje, Bartolomeo panaszt tett a szultánnál, 1456-ban II. Mehmed az elhúzódoó belviszályt kihasználva, végül Turakhán bég fiát, Ömert (Turakhánoglu Ömer) küldte a thesszáliai sereggel Athén ellen, hogy azt elvegye Franco hercegtől.⁶⁷³

A rendelkezésemre álló görög nyelvű, bizánci források közül egyedül Laonikosz Khalkokondülész (1423/30 k.–1490k.) munkája az, amely bővebben megvilágítja ennek az athéni „ostrom”-nak a körülményeit (*Apodeixisz Hisztorión*, IX. Liber). Annál is inkább, mivel maga a történetíró is athéni származású, és családja révén is érintett volt az eseményekben.

„Turakhán fia Omarész miután magához vette a thesszáliai sereget, és tüstént Athén városa ellen vonult, lovasokkal rendelkezvén. Majd ezután a Fellegvárat ostromolja hosszú időn keresztül és maga is letáborozik. Kísérletet tett (t.i.: a megszerzésre) a Fellegvárban bent lévő, hozzá baráti szándékú, férfiak segítségével. Mivel azonban hozzá semmi nem jött (üzenet), ilyen ajánlatot tett: „Ó, Antóniosz fia, te ismered a császári (szultáni) családot, aki eddig ezt a várost elég időre átengedte (neked). És miután a császár megparancsolja, hogy add vissza neki a várost, nem tudom, hogy hogyan birtokolhatod ezt az ő akarata ellenére? Így ne nagyon habozz, mivel a császár most leginkább neked adja, Athénért cserébe, Boiótia vidékét és Théba városát. Elhagyva a Fellegvár gazdagságát, te magad is menj el a tiédből, hátrahagyva a császárnak a Fellegvárat.” Ezeket meghallva az ifjú, biztosítékot kért, azzal a feltétellel, hogy megerősítse (őt) a császár Boiótia átadásában. Miután Omarész maga ezt a kapuknál megtette és kinyilvánította, így lassan kivonult a Fellegvárból a maradék (sereggel) Théba városába, valamint Boiótiába, azt pedig neki előkészíti majd a szultán. Így került Athén a császár hatalmába, Omarész támogatásával.” (Szabó Pál fordítása)⁶⁷⁴

⁶⁷² A *bailo* egy személyben kereskedelmi konzul, a helyi velencei közösség vezetője is. ODB 245; CROWLEY 2016. 64.

⁶⁷³ BEOS 1990, 77–78.

⁶⁷⁴ KHALKOKONDÜLÉSZ 1843, 454 15–20–455_{1–14}. „παράλαβὼν δὲ τὸν τῆς Θεσσαλίας στρατὸν Ὁμάρης ὁ Τουραχάνεω καὶ ἐπελασας ἴσχει μὲν αὐτίκα τὴν Ἀθηνῶν πόλιν, μετὰ δὲ τὴν τε ἀκρόπολιν ἐπολιόρκει ἐπὶ συχρὸν χρόνον προκαθεζόμενος . καὶ ἐπειρᾶτο μὲν διὰ τῶν προσηκόντων τῶν ἐν τῇ ἀκροπόλει ἀνδρῶν· ὡς δ' οὐδὲν αὐτῷ προεχῶρει, λόγους προσέφερε τοιούδε. ὦ παῖ Ἀντωνίου, σὺ οἶσθα τὸν βασιλέως οἶκον, ὡς τήνδε τὴν πόλιν

A 17. századi késő bizánci krónika, a *Codex Barberinus Graecus 111* hasonlóan említette meg a város elesét.

„A szultán seregének egy részét adta neki (ti.: a panaszt tevő Bartolomeónak), Turakhan fia, Ömer vezetése alatt, és Athénba küldte őt, hogy azt elvegye Francesco kezeiből. Amikor ezt megtudta, beköltözött az akropoliszba, az összes nemesekkel együtt, és egy ideig ellenállt Ömer bégnek, addig, amíg az beszélt Francescóval és megállapodást kötöttek: ő átadná Athént és a Fellegvárat, a jelenlegi állapotban. Ő (Ömer) pedig neki adná Thébát. Így állapodtak meg. Ő (Francesco) megkapta Thébát és átadta Athént.”⁶⁷⁵

Ehhez adalékul annyit teszek hozzá, hogy az oszmán források közül, a török történetíró, Kemálpasazáde a kapitulálási feltételek közül még azt is megemlíttette, hogy a városlakók csak azután kapituláltak, miután Ömer megfenyegette az athéniakat, hogy kivágatja az összes olajbogyó fát, amelyre akkor a város a megélhetését alapozta.⁶⁷⁶

Itt nem beszélhetünk rendszeres ostromról, csupán olyan blokádról, amelynek célja a kiéheztetés volt. Úgy látszik, hogy Ömer bégnek kis létszámú hadereje volt, amely nem tette lehetővé, hogy megostromolja a várost. Ezért kénytelen volt, a védők szabad elvonulása mellett, csermegállapodást kötni.

Sajnos a többi bizánci forrás csupán rövid, évkönyvszerű tudósítást adott az eseményről. Így Georgiosz Szphrantész (1401–1478) bizánci történetíró is: „Ugyanebben az időben, júniusban a szultán az athéniak városát elvette.” (Szabó Pál fordítása)⁶⁷⁷ Ostromról nem ír, csak elvételről, viszont megadta a dátumot is: 1456 júniusában (Chronikon, XXXVII 12.). Érdekes, hogy a szövegben lévő tisztséget a szerző „amérasz”-nak írta, amellyel, a kommentár szerint, a szerző több alkalommal is a szultánt jelölte.⁶⁷⁸ Ebben a kivételes esetben inkább hajlok arra, hogy Ömer nevének a betűk felcseréléséből, egy nem szándékolta anagrammájából kialakult, romlott alakjával találkozzunk a szöveghagyományban. Annál is inkább, mivel a szerző Ömert a korábbi eseményekben „Amarész” néven említi. Szphrantész a következő mondatban (13.) már,

ἐπέτρεψεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον. καὶ ἐπεὶ βασιλεὺς αὐθις παρακελεύει παραδιδόναι αὐτῷ τὴν πόλιν, οὐκ οἶδα ὅπως ἂν ταύτην ἀκόντος βασιλέως κατέχοις· οὐδὲ γὰρ πάνυ πολὺν διαμεῖναι. νῦν οὖν παρέχει σοι βασιλεὺς μάλιστα διηλλαγμένῳ οἱ χώραν τε τὴν Βοιωτίαν ἔχειν καὶ τὴν Θηβῶν πόλιν, ἀποφερόμενον δὲ τὸν τῆς ἀκροπόλεως ὄλβον καὶ τὰ σπαντοῦ ἀπέναι, καταλιπόντα τῷ βασιλεῖ τὴν ἀκρόπολιν. ταῦτα ἀκούσας ὁ νεανίας ἡτεῖτο τε πιστῖν, ἐφ’ ᾧ ἐμπεδῶσαι αὐτῷ παρὰ βασιλέως τὴν Βοιωτίαν. διαπραξάμεου δὲ ἐν ταῖς θύραις τοῦ Ὁμάρω, οὕτω δὲ φρασάμενος ὑπεξῆλθε τῆς ἀκροπόλεως, καὶ τὴν Θηβῶν πόλιν σὺν τῇ λοιπῇ Βοιωτίᾳ κατασκέσοντος αὐτῷ βασιλέως. οὕτω μὲν δὴ Ἀθῆναι ὑπὸ βασιλεῖ ἐγένοντο παρασσησμένου Ὁμάρω.”

⁶⁷⁵ BEOS 1990, 78.

⁶⁷⁶ IMBER 1990, 166.

⁶⁷⁷ SZPHRANTZÉS 1990, 146, 225. „Καὶ τὸν ἰουλιὸν τοῦ αὐτοῦ χρόνου ἀπῆρεν ὁ ἀμηνῶς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηναίων.”

⁶⁷⁸ SZPHRANTZÉS 1990, 146, 225.

1456 júliusában, a nándorfehérvári ostromot jelzi. A bizánci történetíró Dukasz (1400 k.–1470 k.) is történeti munkájának utolsó fejezetében ír a nándorfehérvári oszmán vereségről, de Athén ostromát nem említette (45. cap.) Az ún. *Rövid Krónikában* egyetlen évkönyvszerű utalás található, amely nem ostromról, hanem csak átadásról szól:

„Az 6964. év, negyedik indictio-jában (1456), június hónapban átadatott a muzmánok kezébe az athéniek városa.” (Szabó Pál fordítása)⁶⁷⁹

A szakirodalomban az elfoglalás júniusi dátumát egy 1458. október 26-i latin nyelvű forrás is megerősíti, amelyet William Miller 1908-ban tett közzé. Az ide vonatkozó mondat így szól:

1456 júniusában „Athén városát a törökök elfoglalták, sok ott élő keresztényt kiraboltak és elűzték.” (Szabó Pál fordítása)⁶⁸⁰

Az ostrom azonban ekkor még egyáltalán nem ért véget, ugyanis Franco herceg felmenekült az Akropoliszba, ahol még két évig kitartottak a törökökkel szemben. A szakirodalomban az is olvasható, hogy a törökök csak az athéni Alsóvárost foglalták el, de az Akropoliszt már nem tudták birtokukba venni.⁶⁸¹ Így Franco herceg végül két év múlva, 1458 júniusában adta fel a Fellegvárat.⁶⁸² Ez a tény arra utal, hogy hosszabb, elhúzódó ostrom lehetett és az ostromló sereg kisebb létszámával kell számolnunk. De figyelembe kell vennünk azt is, hogy az athéni Fellegvárnak, az Akropolisznak, a Hercegség fennállásának idején, a katonai erőd funkciója volt a domináns (2. melléklet). Az Akropolisz régészeti-művészettörténeti kutatása során az 1870-es években például még megvolt az a „frank torony”, amelyet az első frank herceg építtetett (3. melléklet, Felix Bonfils fényképe). Csak a 19. században bontották el az erődítések maradványait, mintegy muzealizálva azokat a Kr. e. 5. századi antik állapotokat, amelyek ma is láthatók.

Arról, hogy milyen jelentős lehetett Athén, mint erőd, 1460-ban, a milánói hercegnek Francesco Sforzának maga Franco így írt:

„Kormányoztam Athén városát és a hozzá tartozó földeket, ahogyan apám (II. Antonio), nagybátyám (II. Nerio) és ahogyan dinasztiám alapítói tették száznál is több éven át egyhuzamban. A törökök szultánja az irigy emberek ravaszságától serkentve és attól, hogy hallott a váram és Athén rendkívüli erősségéről, elhatározta, hogy megnézi. Amilyen hamar csak tudta, megnézte, hogy milyen bevehetetlen. Belátta, hogy ezzel egyenlő sehol sincs a birodalmában és igen erős vágyat érzett iránta. (Szabó Pál fordítása)”⁶⁸³

⁶⁷⁹ DUKASZ 1834, 520. „Τῷ ἑξαξδ' ἔτει μὲν δ', μηνὶ Ἰουνίῳ παρεδόθη εἰς τὰς χεῖρας τῶν Μουσουλμάνων ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων.”

⁶⁸⁰ Idézi MILLER 1908, 529–530. „de mense Iunii anni millesimi quadringentesimi quinquagesimi sexti ... ipsa civitas Athenarum fuit capta a Theueris et multi christiani ibi existentes ab eisdem spoliati et depulsi fuerunt”

⁶⁸¹ HURWITT 1999, 295.

⁶⁸² MILLER 1893, 546.

⁶⁸³ Idézi angolul: SETTON 1975, 273.

3.

Az oszmán–török hódítás fő iránya megmaradt az európai területeken. 1454-ben és 1455-ben II. Mehmed északabbra, Szerbia ellen vezetett hadjáratot. Már ekkor is számolt a távoli Moreával, 1454-ben Turakhán béget hadsereggel küldte a kényszerű török hűbéres görög deszpoteszek „megsegítésére” az albán lázadókkal szemben.⁶⁸⁴ Ugyanebben az időben a szultán még Kis-Ázsia partján a genovai Régi és Új Phokaia területe ellen indított sikeres támadásokat. Keleti háborúról azonban nem tudunk.⁶⁸⁵

Ilyen előzmények után indult meg 1456-ban a szultáni északi főszereg Nándorfehérvár ellen. Már 1456 májusában II. Mehmed szultán úgy döntött, hogy hadjáratot – három évvel Konstantinápoly elfoglalása után – a Magyar Királyság ellen vonul. Az országot több irányból is megtámadhatta volna. Most nem az erdélyi (Temesköz felé), nem is a szlavóniai útvonalat, hanem a Duna folyó mentén történő felvonulást választotta.⁶⁸⁶ Itt viszont az ország déli védelmi vonalának központi erődjé, Nándorfehérvár állta a további útját. Már I. (Villám) Bayezid szultán (1389–1402) is – uralkodása elején! – a magyarországi hadjáratai idején, (1390–92) megostromolta a várat. Ezt neveztem el „nulladik ostromnak”. Nándorfehérvár első oszmán–török, szultáni ostromára azonban 1440-ben került újra sor, amikor II. Mehmed apja, II. Murád szultán hosszú, 7 hónapos, obsidióval sem tudta bevenni.⁶⁸⁷

Azt gondolnánk, hogy II. Mehmed ebben apja „teljesítményén” csupán öncélúan szándékozott túl tenni. Thuróczy János Krónikájának ezt az epizódot megörökítette.

„A törökök már említett császára hallotta, hogy az apja, Amurat, életében hét hónapot töltött ugyanennek a Nándorfehérvárnak az ostromával, mégsem tudta hatalmába keríteni, győzelem nélkül, gyalázattal vonult el alóla. Ezért a török császár – serege vezéreinek jelenlétében – nem kis szidalommal illette apját, és azt mondta, hogy ő ugyanezt a várost tizenöt nap alatt képes bevenni” (Bellus Ibolya fordítása).⁶⁸⁸

Véleményem szerint ez a „kérdő” sietsége nem lehetett öncélú, mert a korábbi évekhez hasonlóan a pápa 1456-ban is nyugati kereszties sereg felállítását hirdette. II. Mehmed nem akarta a teljes hadműveleti időt az ostrommal kitölteni, mert ennek következtében meg kellett volna ütköznie az egyesült nemzetközi kereszties sereggel is.

Mert a nemzetközi keresztény államok összefogását mind V. Miklós (1447–1455) és utóda, a spanyol származású, III. Callixtus pápa (1455–1458) egyaránt fontos feladatának tekintette. Callixtus energikus szervezésének végcélja az volt, hogy a törököt kiűzze Európából. A pápa 1456 tavaszára tervezte az új kereszties hadjáratot.⁶⁸⁹ Ennek természetesen első lépése lett volna Konstantinápoly visszafoglalása, amelynek sikere után a

⁶⁸⁴ BRÉHIER 1997, 468.

⁶⁸⁵ IMBER 1990, 162–165.

⁶⁸⁶ PÁLOSFALVI 2001, 53.

⁶⁸⁷ SZABÓ 2015, 201. Pálosfalvi Tamás a nándorfehérvári ostromokról írt új tanulmányában „bizonyosra veszi”, hogy ez az ostrom nem tartott néhány hétnél tovább, bár ezen meggyőződését semmilyen forrással nem támasztotta alá. PÁLOSFALVI 2017. 25.

⁶⁸⁸ THURÓCZY 2001, 308–309.

⁶⁸⁹ TEKE 1980. 201.

Szentföld lett volna a végső cél. A baj csak az volt, hogy addig senki sem szerelt fel egyetlen katonát sem.⁶⁹⁰ Pedig 1456-ban a hírek ismét vészjóslóak voltak.

Sőt tudjuk azt is, hogy már az ostrom során Don Juan de Carvajal pápai legátus a nyugati seregek keresztes hadjáratának megindítását és a már megkezdődő Nándorfehérvár ostromát, esetleges felmentését megpróbálta „szinkronba hozni”. Ezt bizonyára II. Mehmed hírszerzése is tudta, és a szultán emiatt maga is sietni akart a vár ostromával, alábecsülve a védelem erejét. De a szultánnak számolni kellett ezzel egyidejűleg a Turakhánoglu vezette déli oszmán csapatok eredményével is. Mert a szultáni főszereg esetleges kudarca esetén, ez volt az egyetlen harcban lévő és segítségül hívható távoli erő.

Azonban ez az Athéni Hercegséggel lekötött déli, oszmán-török hadsereg mindeképpen kisebb létszámú lehetett, ahogyan ez Khalkokondülész beszámolójából kitűnik, hiszen a szerző szerint a török vezér „hosszú időn keresztül” zárta körül a várost. Athén elfoglalása felemás eredménnyel járt, a fentiek szerint 1456 júniusában még nem sikerült teljesen bevenni. Azaz továbbra is lekötötte Turakhánoglu hadseregét.

A két sereg között, bármilyen távol voltak egymástól, volt kapcsolattartás! Ez valószínűleg meghaladta a hivatalos szintet, mivel az athéni sereg parancsnok a fia volt a nándorfehérvári ostrom egyik török parancsnokának. A déli oszmán–török sereg vezérének, Ömérnek az apja, a moreai hódító Turakhán bég volt, aki ezúttal nem a déli hadseregben, hanem a szultáni főszeregben vett részt és életét vesztette Nándorfehérvár ostroma alatt.⁶⁹¹

Ennél szorosabb, logisztikai kapcsolatra pedig a már idézett török történetíró, Kemálpasazáde vagy más néven İbn Kemal (1486–1534) beszámolójában találunk bizonyítékot.⁶⁹² A szerző azt írta, hogy Athén elfoglalásának híre II. Mehmed szultánt már a nándorfehérvári táborában érte.⁶⁹³ Tudott róla. Ebben az esetben Athénból török futárt küldtek Nándorfehérvárra. Az Athén fölött aratott győzelem híre a Nándorfehérvárt ostromló török seregére minden bizonnyal lelkesítően hatott. Ez a hír a szultánnak azért is lehetett fontos, mert zavartalanabban kezdetett hozzá az ostromhoz, és nem kellett a főszeregből egy újabb haderőt esetleg délre leküldenie. Érdekes az is, hogy a bizánci történetíró, Georgiosz Szphrantész is közvetlenül egymás után rögzítette e két dátumot Chronikon című munkájában (XXXVII. 12–13).⁶⁹⁴

A szultán kudarca, a július 22-i nándorfehérvári győzelem szintén hatással lehetett az athéni katonai helyzetre és viszont. Az oszmán–török hadsereg teljesen szétverve, demoralizáltan menekült. Az ostromtüzérséget is elvesztette, sőt II. Mehmed szultán maga is megsebesült. A külföldi keresztes sereg 1456-ban, ha az ostromot lekésve is, de megérkezett a vár alá. Ekkor a szultánt az a reális veszély fenyegette, hogy a Nándorfehérvár alatt gyülekező hadsereg üldözni kezdi. Ezt Khalkokondülész meg is fogalmazta:

„Még az éjjel visszavonult, s miközben haladt, attól félt, nehogy a paionok (t. i.: a magyarok) átkelve rárontsanak a maradék seregére, és megnehezítsék nekik a távozást és a hazatérést. Nekem úgy tűnik, hogy talán a paionok is hátba támadhatták

⁶⁹⁰ BARTA 1985, 104.

⁶⁹¹ CSEH 2016. 185.

⁶⁹² İBN KEMAL 1957, 124.

⁶⁹³ IMBER 1990, 166.

⁶⁹⁴ SZPHRANTZÉS 1990, 146–147.

volna a császár seregét, ha Hunyadi le nem mondott volna erről, ugyanis nem engedte, hogy üldözzék őket...” (Baán István fordítása)⁶⁹⁵

Nyilvánvaló, hogy Hunyadi azért nem engedte a kockázatos támadást, mert számított a Carvajal bíboros és a király seregére. A megduplázott haderővel győzelmet tudott volna aratni a szétesett, menekülő, flottáját, ellátmányát és tüzéségét vesztett török sereg felett, amelynek szultánja megsebesült és számos főtisztje elesett.

A várhoz megközeledő nyugati kereszties és királyi sereggel együtt ütőképes hadsereg jöhetett volna létre. Hunyadi azt viszont nem engedte, hogy a fellelkesült paraszti kereszties felkelők egyedül üldözzék a visszavonuló szultáni haderőt. Tudjuk, hogy a késlekedés miatt elégedetlenség tört ki a keresztiesek közt.⁶⁹⁶ Kapisztrán is felismerte helyzetet. Augusztus 17-i, a pápának írt segítségkérő levelében ezt írta:

„Itt van most a kedvező idő, a keresztény nép felszabadításának napja, itt az idő, amikor Szentséged leghőbb vágya teljesedni fog, és nemcsak Görögország (sic!) meg Európa, hanem a Szentföld és Jeruzsálem is hatalmunkba jut.”⁶⁹⁷

Kapisztrán vázolta a győzelem eredményeként megnyíló lehetőségeket, amelyben számolt a görög területekkel is. Ehhez kedvezően járult hozzá a déli hadszíntéren Athén elhúzódo átdadása és az Akropoliszban Franco herceg két éves ellenállása. A török főserreg veresége után sem szüntethették meg az athéni blokádot, mert ez a város visszafoglalását vonta volna maga után. Az 1456. évi szultáni hadjáratot értékelve tehát azt mondhatjuk, hogy a megvert szultáni haderő demoralizált volt és sebezhető.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Konstantinápoly védművei nem voltak még helyreállítva. Az 1453. évi ostrom után eltelt három évben, nem tudunk arról, hogy a törökök keresztény támadással számoltak volna. Mindezen körülmények összességükben ideális helyzetet teremtettek Bizánc fővárosának visszafoglalására és az oszmán–török területi nyereségek Balkánon való megsemmisítésére.

Mint stratégiai lehetőséget felvetem az alábbi gondolatmenetet. Ha az ősszel összegyűlt keresztény sereg megindulhatott volna Bizánc ellen, akkor délen az Athén ostromával lekötött Turakhánoglu vezetése alatt álló, déli oszmán–török haderő kénytelen lett volna feladni a város elhúzódo ostromát. Ekkor felszabadultak volna a törökellenes erők. Nemcsak Szkander bég albániai ellenállásával kellene számolnunk, hanem vegyük számításba a morcai déli görög erőket is. Ha pedig Athén megszabadul a kényszerű török vazallusságtól, valamint az adófizetéstől, és ha a török ellen küzdő Morea despotája is megtámadja a Nándorfehérvár alól visszavonuló szultáni főserreget, mindezeknek olyan következményei lettek volna, hogy a törökök biztonságban nem tarthatják meg a Balkánt. Ezt a reális félelmet II. Mehmed szultán felismerte, mert ezután, 1458–1460 között, kihasználva a moreai despotészek, Thómasz és Démétriosz Palaiologosz viszályát, a Peloponnészoszt meghódította, Turakhánoglu Ömért pedig egyes területek kormányzójává nevezte ki, miközben az albánok támogatták a többi rész lázadását a szultán ellen.⁶⁹⁸

⁶⁹⁵ BAÁN 2013, 289.

⁶⁹⁶ CSEH 2016, 192.

⁶⁹⁷ Idézi KULCSÁR 1987, 206.

⁶⁹⁸ IMBER 1990, 170–173; BRÉHIER 1997, 469; OSTROGORSKY 2001, 466.

Mielőtt túl periférikusnak gondolnánk a fenti fejtegetést, gondoljunk arra is, hogy a sokrétű oszmán–török diplomácia már az 1440-es években figyelembe vette e távoli összekapcsolódási pontokat, és igyekezett ezeket megakadályozni. A Mediterráneumban az európai oszmán–török hadjáratok idején eredményesen blokkolta a rodoszi Johannita Lovagrend katonai erejét az egyiptomi Mameluk Szultánsággal összefogva és együttműködve.⁶⁹⁹ Véleményem szerint ez a kapcsolat az Athéni Hercegség esetén is szóba jöhetett.

Sajnos augusztus 11-én Hunyadi János, október 23-án Kapisztrán halálával, november 9-én pedig Hunyadi László és Cillei Ulrik – a folytatást is minden bizonnyal érintő – halálos kimenetelű vitájával végül az 1456. évben tervezett kereszties hadjárat Nándorfehérvárnál leállított és ez a tény az Oszmán Birodalom megroppantásának egyik utolsó lehetőségétől is megfosztotta a keresztény világot.

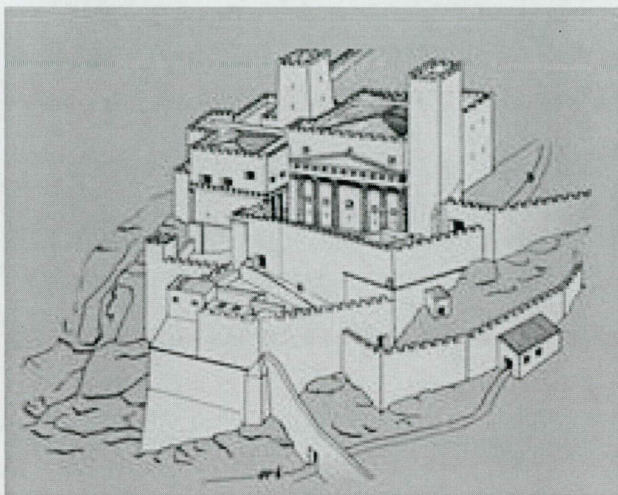
⁶⁹⁹ SZABÓ 2015, 37–39.

Függelék

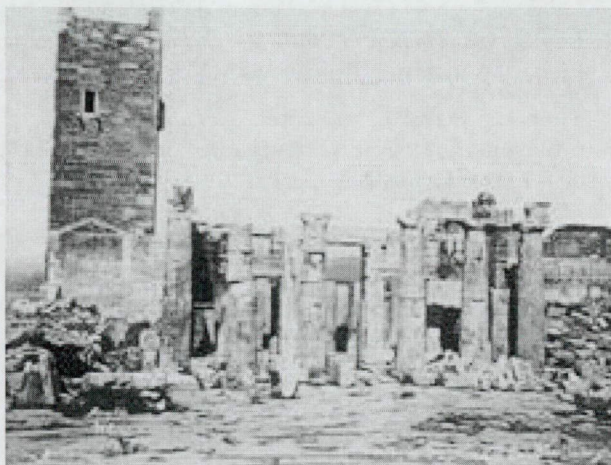

Pálosfalvi Tamás: Nikápolytól Mohácsig. Zrínyi Kiadó, Budapest 2005. 38.o. A térképet Nagy Béla készítette.

Az Akropolisz rekonstrukciós rajza
A Szépművészeti Múzeum virtuális lexikonából:
<http://www2.szepmuveszeti.hu/hyperion/gpopup.php?id=174>

Felix Bonfils fényképe a Frank Toronyról
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bonfils,_F%C3%A9lix_\(1831-1885\)_-_Athens_-_Propylaia_1868-1875.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bonfils,_F%C3%A9lix_(1831-1885)_-_Athens_-_Propylaia_1868-1875.jpg)

Felhasznált források és szakirodalom

FORRÁSOK

- BAÁN 2013 *A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai.* Összegejtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Baán István. (A versek műfordítása Szabó Pál munkája) Budapest 2013.
- BEOS 1990 *Byzantium, Europe, and the Ottoman sultans 1373–1513.* An Anonymous Greek Chronicle of the Seventeenth century (Codex Barberinus Graecus 111). Translated and annotated by Marios Philippides. New Rochelle, New York 1990.
- DUKASZ 1834 Ducae Michaelis Ducae nepotis Historia Byzantina. Recognovit et interprete italo supplevit Immanuel Bekkerus. Bonnae. Chronicon breve. 1834.
- İBN KEMAL 1957 İbn Kemal: Tevârih-i Âl-i Osman. VII. Defter. Ankara 1957.
- KHALKOKON-DÜLÉSZ 1843 Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum de origine ac rebus gestis Turcorum. In: *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae.* Bonnae 1843.
- SZPHRANTZÉSZ 1990 Giorgio Sfranze: Cronaca. A cura di Riccardo Maisano. Roma, 1990. In: *Corpus Fontium Historiae Byzantinae.* Volumen XXIX. Ed. Richardus Maisano. Romae MCMXC.
- THURÓCZY 2001 Thuróczy János: *A magyarok krónikája. Rogerius mester: Siralmas ének.* (Millenniumi Magyar Történelem.) Ford. Bellus Ibolya, Horváth János, Kristó Gyula. Budapest 2001.

SZAKIRODALOM

- BARTA 1985 Barta Gábor: *Nándorfehérvár 1456.* Budapest 1985.
- BRÉHIER 1997 Louis Bréhier: *Bizánc tündöklése és hanyatlása.* II. Fordította: Baán István. Budapest 1997.
- CROWLEY 2016 Roger Crowley: *1453. Konstantinápoly utolsó nagy ostroma.* Budapest 2016.
- CSEH 2016 Cseh Valentin: *A nándorfehérvári csata.* Budapest 2016.
- GLASER 2003 Glaser Tamás: Bizánc és a Nyugat. *Limes* 16 (2003/1) 73–112.
- HURWITT 1999 Jeffrey M. Hurwitt: *The Athenian Acropolis.* History, Mythology and Archaeology from the Neolithic Era to the Present. Cambridge 1999.
- IMBER 1990 Colin Imber: *The Ottoman Empire. 1300–1481.* Istanbul 1990.
- KULCSÁR 1987 Kulcsár Péter: *Kapisztrán János.* Budapest 1987.

- MÉSZÁROS 2017 Mészáros Tamás: Megjegyzések a Chalkokondylés-életrajzhoz. In: *Klasszikus ókor, Bizánc, humanizmus. A XII. Magyar Ókortudományi Konferencia előadásaiból*. Szerk. Mészáros Tamás. Antiquitas. Byzantium. Renascentia XXVI. Budapest 2017. 121–136.
- MILLER 1893 Walter Miller: A History of the Akropolis of Athens. *The American Journal of Archaeology and of the History of Fine Arts* 8 (1893/4) 473–556.
- MILLER 1908 William Miller: The Turkish Capture of Athens. *The English Historical Review* 23 (1908/91) 529–530.
- ODB *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Volume 1–2–3. Editor in Chief: Alexander P. Kazhdan. New York, Oxford 1991.
- OSTROGORSKY 2001 Georg Ostrogorsky: *A bizánci állam története*. Budapest 2001.
- PÁLOSFALVI 2005 Pálosfalvi Tamás: *Nikápolytól Mohácsig*. Budapest 2005.
- PÁLOSFALVI 2001 Pálosfalvi Tamás: Az 1442. évi márciusi török hadjárat. Adalékok Hunyadi János első törökellenes harcaihoz. *Történelmi Szemle* (2001/1–2) 43–54.
- PÁLOSFALVI 2017 Pálosfalvi Tamás: Nándorfehérvár három ostroma: kérdések és tanulságok. In: „Vár állott...” *Tudományos történelmi konferenciák Vajdahunyadvár 2013–2016*. Szerk. Hermann Róbert. Budapest 2017. 21–38.
- PÂNZARU 2002 Ioan Pânzaru: Frankok a Peloponnészoszi-félszigeten. *Limes* 15 (2002/4) 139–147.
- SETTON 1975 Kenneth M. Setton: The Catalans and the Florentines in Greece, 1311–1462. In: *A history of the Crusades. Volume III. The fourteenth and the fifteenth centuries*. Ed. Kenneth M. Setton. Madison, Wisconsin 1975. 225–277.
- SZABÓ 2015 Szabó Pál: *1440 – Nándorfehérvár első oszmán–török ostroma és előzményei*. Szeged 2015.
- SZABÓ 2018 (Diószegi) Szabó Pál: 1456 - elszalasztott lehetőség Bizánc visszavételére? In: *Az ezeréves magyar–görög kapcsolatok. A Magyarországi Görögök Kutatóintézete és a Magyarországi Görögök Országos Önkormányzatának közös konferenciáján elhangzott előadások*. Szerk. Szidiropulosz Archimédész. Budapest 2018. 95–106.
- TEKE 1980 Teke Zsuzsa: *Hunyadi János és kora*. Budapest 1980.
- VESZPRÉMY 1996 Veszprémy László: *Peter Lock: The Franks in the Aegean. 1240–1500. London, New York 1995*. (könyvismertetés) *Hadtörténelmi Közlemények* 109 (1996/4) 143–144.

Abstract

1456 – Siege of Athens and the beleaguering of Belgrade

In summer of 1456, the Ottomans not only drove a campaign against of the Hungarian Kingdom, but – southward – against Athens as well. Nevertheless, analysing the siege of Belgrade in 1456, this military event is often ignored by the Hungarian historiography. The southern Ottoman army had been led by the son of Turakhan, Omer, whose father – at the same time – died during the siege of Belgrade. The Byzantine chronicler, Georgios Sphrantzes documentated these two events successively. The blockade of Athens had started in June of 1456. However the main Ottoman army – under the command of sultan Mehmed II – had been totally destroyed and stampeded at Belgrade in July, the blockade and siege of the Principality dragged on for two years. This study observes the possible junctions of these two main military episodes and their strategic opportunities.